

38. Українське слово. - 1941. - 2 грудня.
 39. Українське слово. - 1941. - 3 грудня.
 40. Українське слово. - 1941. - 7 грудня.
 41. Українське слово. - 1942. - 7 січня.

42. Українське слово. - 1942. - 22 лютого.
 43. Українське слово. - 1942. - 13 березня.
 44. Українське слово. - 1942. - 27 березня.
 45. Українська школа. - 1943-1944. - Ч. 1-3. - С. 67-68.

I. Andrukhiv, V. Kovalyk

CULTURAL AND EDUCATIONAL LIFE OF STANISLAV REGION TERMS OF NAZI OCCUPATION

In the article the features of cultural and educational life are reflected on Stanislav region terms of Nazi occupation. Development of education status and present types of educational establishments is described; leadthrough of measures of cultural character; activity of public societies; the role of Ukrainian Central Committee and his structures is rotined in cultural and educational life of edge.

Key words: Stanislav region, Ukrainian Central Committee, Nazi occupation regime, education, culture, civil society organizations.

© I. Андрухів, В. Ковалик
 Надійшла до редакції 17.02.2011

УДК 94(477.83/.86)+94(438) "1867 - 1914"

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ СТОСУНКИ В ГАЛИЧИНІ ПІД ЧАС ПАРЦЕЛЯЦІЇ ПОМІЩИЦЬКИХ МАЄТКІВ 1867–1914 рр.

МИКОЛА ВІТЕНКО,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії слов'ян Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

Автор розглядає процес роздроблення поміщицьких маєтків у Галичині в 1867-1914 рр., спроби польських політичних партій та економічних організацій обмежити доступ українських селян до купівлі земель збанкрутілої шляхти, переселення польських колоністів на українські етнічні землі та вплив польської колонізації Східної Галичини на польсько-українські відносини.

Ключові слова: Галичина, польсько-українські відносини, боротьба за землю, парцеляція.

Постановка проблеми. Польсько-українські відносини мають тривалу й суперечливу історію. Вивчаючи їх, сучасні українські дослідники звертають увагу переважно на проблеми політичної історії. Однак політичне протистояння між двома народами, яке в ХХ ст. призвело до кількох війн, було результатом зіткнення економічних і соціальних інтересів поляків та українців. Міжнародні соціально-економічні суперечності накопичувалися впродовж тривалих періодів мирного співіснування. Знаковим було земельне питання. Воно виникло в Галичині після ліквідації династією Габсбургів панщини в 1848 р. і почало стрімко загострюватися після надання краю певної автономії в 1867 р. Цьому сприяла ціла низка причин, але однією з визначальних було намагання місцевої польської великої земельної аристократії вирішувати економічні та соціальні проблеми політичним шляхом. Попри значну актуальність для сучасної України (вирішення та ігнорування конфліктних питань приватної власності у великих містах, курортно-кліматичних зонах і зонах відпочинку, боротьба між дрібними землевласниками се-

лянами і великими аграрними компаніями, контрольованими іноземним капіталом тощо), вивчення впливу земельного питання на характер міжнародних відносин у Галичині зараз майже не проводиться. Відповідно стаття відповідає вимогам часу й може містити міркування щодо уникнення в сучасній Україні конфліктних ситуацій, спричинених дискримінацією за економічною, майновою чи національною ознаками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із перших дослідників, що розпочали вивчення питання впливу парцеляції поміщицьких маєтків на польсько-українські відносини були Ю. Бачинський [8], В. Будзиновський [11], Т. Войнаровський [12], Ю. Павликовський [35] та І. Франко [44, 45]. Цим науковцям і публіцистам удалося підрахувати кількість поміщицьких маєтків і земельних угідь, що були розпарцельовані, кількість земель, придбаних українськими та польськими селянами в 1867-1914 рр. Водночас названі дослідники не провели дослідження, присвяченого рушіям сил парцеляційних процесів, не виз-

№ 3 (110) березень-квітень 2011 р.

начили головних учасників польсько-українського конфлікту за землю.

Свого часу соціально-економічну проблематику історії Галичини активно розробляли українські радянські історики М. Герасименко [15], Г. Ковальчак [20], М. Кравець [21], В. Кульчицький [23], С. Макарчук [25], В. Осечинський [33] та П. Свежинський [41]. Попри певні позитиви їхніх досліджень, у них містилися значні прогалини, адже радянська ідеологія не допускала можливості виникнення конфліктів між селянами чи робітниками різних національностей, підкреслювала роль соціальних протиріч, а не міжнаціональних.

Серед робіт сучасних українських істориків, що працюють над проблемами впливу соціально-економічних факторів на міжнаціональні відносини, помітну роль займають дослідження В. Ботушанського [10], О. Красівського [22], Ю. Михальського [26] та В. Смоляка [42]. Із названих робіт лише публікації О. Красівського та Ю. Михальського присвячені польсько-українським взаєминам. Однак і вони більше зосереджуються на вивченні соціальних та економічних процесів і явищ, а місцю соціально-економічних питань у програмних документах польських та українських політичних партій приділяють недостатню увагу.

Серед польських авторів можна назвати публікації Ф. Буяка [48] та В. Найдус [49]. Проте вони мають швидше інформативний, а не аналітичний характер.

Ураховуючи значущість проблеми, ми спробуємо простежити процес роздроблення поміщицьких маєтків, продажу земель шляхти польським та українським селянам, їх вплив на польсько-українські стосунки в Галичині в 1867-1914 рр.

Мета статті полягає в з'ясуванні передумов, причин, перебігу та наслідків парцеляції польських фільварків, продажу землі в Галичині в 1867-1914 рр. українським і польським селянам. Для досягнення поставленої мети виконано такі **завдання**:

1) з'ясувано чисельність поміщицьких земель, які в 1867-1914 рр. підлягали парцеляції, національний склад їх нових власників;

2) установлено основні механізми продажу земель українським і польським селянам;

3) визначено вплив парцеляції поміщицьких маєтків на перебіг польсько-українських стосунків;

4) проаналізовано вплив парцеляції на зміну соціальної та етнічної структури населення Галичини.

Три останні завдання є на сьогодні невіршеною частиною загальної проблеми впливу соціально-економічних факторів на польсько-українські відносини в Австро-Угорщині.

Виклад основного матеріалу. В останній третині XIX - на початку XX ст. у Галичині одержала поширення парцеляція (розподіл на малі частини) поміщицьких маєтків. Вона була викликана економічним занепадом цілої низки фільварків. Земельна парцеляція виступила своєрідним полігоном для змагань між польською та українською спільнотами в боротьбі за землю. З польського боку в ній узяли участь великі землевласники, переселенці із Західної Галичини, різноманітні фінансові та політичні організації. З української сторони боротьбу за землю проводили переважно заможні селяни - ґазди, священики, селянські кредитні товариства та спілки. Парцеляція землі стала одним з найважливіших чинників погіршення польсько-українських взаємин.

Розподіл поміщицьких маєтків розпочався наприкінці 70-х рр. XIX ст. Він проходив по всій Галичині. Упродовж 1880-1902 рр. кількість поміщицьких земель у Західній Галичині зменшилася на 10,4 %, а в Східній -

на 6,4 %. В абсолютних числах, у західній частині краю розпарцелювали вдвічі меншу кількість землі, ніж у східній [51, s. 159].

Темпи парцеляції зумовлювалися не економічною доцільністю, а політичними факторами. Так, у Східній Галичині містилися найбільші латифундії краю, значна кількість напівзруйнованих фільварків, проживала більшість малоземельних і безземельних селян. Однак головним напрямком парцеляції тут став продаж землі переселенцям із західних повітів. У Західній Галичині не відбувалося значних конфліктів між поляками й українцями, викликаних парцеляцією. У Східній - саме слово "парцеляція" стало синонімом міжнаціонального протистояння.

Спочатку парцеляцію проводили кілька організацій з метою подальшого продажу землі польським переселенцям із Німецької імперії. Газета "Батьківщина" із цього приводу писала: "Польські дідичі парцелюють свої посілости й продають їх частками Мазурам, котрих спроваджують із Західної Галичини або зі Шлезька. Тим самим досягають подвійної цілі: вони продають свої ґрунти корисніше, ніж коли б ціле село продали разом, і скріплюють Польщу на Русі" [24, с. 94].

Польські оглядачі наголошували на потребі економічних заходів для покращення становища селянства. При цьому вони завжди підкреслювали свій національний патріотизм і потребу демократизації суспільства: "Без польського люду нема Польщі, без вільного люду нема вітчизни, без народної, повсякденної рівності прав і обов'язків, без повсякденної рівності громадського голосу нема Польщі правдивої, нема народу - одне хамство народне і кривда... Ми поляки думками і духом, цим серця наші повні і мова сильна..." [52, s. 2-3].

Редактор однієї з провінційних газет Ян Котельський підкреслював потребу принести користь не лише поміщикам, але й польським селянам. На його думку: "Залишили ми (поляки) нашого селянина самого, втекли в австрійське бюро, тратили час на забави..., проводили літа на безплідних політичних диспутах, на будіванні Польщі від моря до моря у фразсах... Польський до селянин, але не наш тепер, і здобувати нам його треба рішучими діями" [47, s. 1].

Про те, що соціально-економічний розвиток провінції мав стратегічне значення для українців, свідчили більш конкретні дії, а саме: створення українськими політичними партіями національного бюро праці в Нойберуні (Пруссія), проведення антиеміграційної агітації. План українських політичних сил був простий: в умовах малоземелля та хронічного безгрошів'я саме сезонні заробітки дозволяли селянам заробити певну суму грошей, щоб при поверненні в Галичину купити в збанкрутілих поміщиків землю. Місячник "Економіст", описуючи боротьбу влади із сезонними міграціями, зазначав, що заробітчанська еміграція українських селян не подобається польським магнатам та шовіністам насамперед тому, що зміцнює український народ: "Заробленими в Німеччині грішми двигне (він) себе економічно, докупить при парцеляції землі, побудується, набуде людський інвентар, загосподарить "польськему"... Що нашим опікунам скріплення руського елементу не може бути на руку се річ ясна. В їх очевиднім інтересі лежить, аби руський селянин далі вимирав на голодовий тиф, аби він далі як економічно безсильний, не міг видержати конкуренції з Поляком, і би в кінці емігрував собі за море, лишаючи місце Полякові..." [18, с. 6-7].

Важлива проблема досліджуваного періоду - переселення польських селян-колоністів із Західної Галичини в Східну - визрівала поступово, остаточно

оформившись у середині 80-х рр. XIX ст. Цей соціально-демографічний процес був зумовлений не економічними, а політичними чинниками й свідчив про намагання окремих польських політичних сил контролювати співвідношення різних національностей у краї. Ще в 1884 р. Галицьке господарське товариство, яке відстоювало інтереси великого землеволодіння, на загальних зборах прийняло рішення про сприяння еміграції польських селян на українські етнічні землі й обмеження всіма засобами польської еміграції до США. Незважаючи на це, тривалий час польська колонізація Східної Галичини відбувалася тільки завдяки ентузіазму окремих поміщиків. Перші поселення, згідно з рішеннями товариства польських селян, тут з'явилися вже в 1884 р. в с. Голоскові Тлумацького повіту, в с. Томашівцях Калуського тощо. Польські селяни також проявляли інтерес до купівлі поміщицьких маєтків у Перемишлянському й Стрийському повітах. Польським переселенцям влада надавала деякі податкові пільги [36, с. 125-126].

Польська колонізація спочатку проводилася безсистемно, часто ґрунтуючись лише на політичних гаслах. Заходи з її реалізації досить швидко довели свій популістський характер. Польські землевласники намагалися знайти економічну вигоду від продажу землі, а тому продавали її тим, хто більше за неї платив, - переважно українським селянам. Так, у 1905 р. на загальних зборах Галицького парцеляційного банку його керівництво звітувало про парцеляцію фільварків площею 8 217 моргів. Із них лише 30 % було продано польським колоністам і то переважно в Західній Галичині. Це стало причиною висловлення вотуму недовіри керівництву банку, адже парцелювання двірської землі для українців уважалося польськими шовіністичними колами національною зрадою. Присутня на зборах акціонерка пані Згурська заявила: "Діти будуть проклинати пам'ять тих, що між Русинів землю розпродували" [37, с. 1-2].

Заходи цього банку суперечили особистим інтересам багатьох великих землевласників. Останні керувалися при продажу землі жадобою наживи, а не політичними чи національними ідеалами. Наприклад, у вже згаданому селі Голоскові польська колонія проіснувала лише два роки. Місцевий поміщик продав переселенцям частину своїх земель у кредит під високої відсотки. Польські селяни, не маючи стартового капіталу, робочого інвентарю, худоби, були змушені працювати на того ж поміщика за втричі нижчу плату, ніж місцеві українці. За таких обставин сума їхнього боргу перед колишнім землевласником зросла вдвічі. Не витримавши важких умов життя, колоністи повернулися в рідні повіти, а поміщик перепродав землю місцевим українцям [46, с. 134-135].

Повним крахом завершилися спроби окремих польських магнатів законодавчо заборонити парцеляцію поміщицьких маєтків чи обмежувати її для покупців із задалегідь складених списків (до них повинні були включатися тільки поляки та лояльні до них українці). На практиці таких дій дотримувалися переважно парцеляційні товариства, які мали більше зиску від розкрадання бюджетних коштів, ніж від продажу землі українцям. Галицький сейм відхилив також і проект закону про мінімальні розміри парцеляційних ділянок. Згідно з цим, фільварки поділялися на окремі частини розміром не менше 8 моргів кожна для подальшого продажу. Такі відносно великі наділи більшість українських селян не мали змоги купити. Проти цих проектів голосувала та шляхта, що була зацікавлена в особистому збагаченні чи збереженні своєї економічної свободи [32, с. 3-4].

Усього протягом останньої третини XIX - початку XX ст. із Західної Галичини в Східну переселилося декілька тисяч польських селян, хоча точну цифру встановити неможливо через відсутність статистичних даних [35, с. 158]. Через цю колонізацію значна кількість угідь, які раніше не належали українцям, але активно ними використовувалися у формі сервітутів чи натуральних розрахунків між польським двором й українським селом, були для них втрачені.

Були випадки, коли польські переселенці за допомогою місцевих поміщиків купляли землі в українських селян. Зокрема, у с. Довгів під Моршином колоністи викупили щонайменше 10 селянських господарств. Польські селяни одразу після переселення потрапляли у сферу інтересів польських же поміщиків. Саме у власників фільварків вони могли позичити знаряддя праці, посівний фонд, невеликі грошові кредити. Біля 12 тис. поляків, виселених із Пруссії після 1 жовтня 1885 р. на підставі відсутності в них німецького громадянства, осіли при маєтках дідичів як двірська прислуга [36, с. 126].

Допомога польським переселенцям надавалася спочатку в порядку приватної ініціативи, а згодом, із 1886 р., - цілим рядом крайових економічних та громадських організацій, таких як "Kółka rolnicze", "Macierz Polska", "Niedziela". Спеціально для підтримки колоністів у цьому ж 1886 р. було створено "Towarzystwo ochrony własności ziemskiej" із установчим капіталом 100 тис. зол. ринських і правом випуску акцій на 500 тис. Пріоритетом діяльності цього товариства було надання кредитів на купівлю землі в Східній Галичині полякам - вихідцям із Західної Галичини, Сілезії та Познанщини. Засновником цього товариства було "Галицьке господарське товариство", очолюване магнатом А. Потоцьким, а установчий капітал надав Крайовий банк [27, с. 1].

Статут "Товариства охорони земельної власності" передбачав проведення парцеляції поміщицьких маєтків лише в інтересах польського народу. Перед Товариством ставилися такі завдання: 1) посередництво при частковій парцеляції великої посілости, щоб власники могли краще вести господарство на залишках маєтків; 2) полегшення польським селянам процесу купівлі парцельованих двірських ґрунтів, а також земель українських селян, щоб запобігти еміграції поляків із Галичини й "заохочувати їх осідати в таких сторонах, де є відчутною нестача робочих рук"; 3) посередництво в оренді двірських ґрунтів польськими селянами на взірць існуючих оренд фермерського типу в західній частині краю. До складу керівництва Товариства увійшли князь А. Сапіга, граф Сципіо, великі землевласники Брикчинський, Згурський, Кшижановський та інші. Характерно, що значна група греко-католицьких священиків, очолювана отцем С. Качалю спочатку позитивно відреагували на створення Товариства, але довідавшись про його антиукраїнський характер, висловила рішучий протест і запропонувала створити аналогічну українську організацію, але не одержала необхідної фінансової підтримки з боку крайової влади [28, с. 1].

Окрім цієї загальнопровінційної організації, у ряді повітів Західної Галичини створювалися місцеві спілки. Зокрема, у 1889 р. у Вадовіцях було сформоване "Товариство охорони землі". Уже в 1890 р. воно почало купувати землю в Східній Галичині, викупляти в банків та лихварів борги польських селян. Аналогічні товариства створювалися в Новому Тарзі, Новому Санчі та інших повітах [14, с. 40].

Боротьба за землю мала й антиєврейське спря-

№ 3 (110) березень-квітень 2011 р.

мування. Так, Бенедикт Ружицький із с. Струтина Нижнього створив у 1910 р. "фонд покупки землі". Він вважав, що головним завданням влади повинен був бути захист християн від євреїв, збереження землі "в християнських руках". Б. Ружицький наголошував, що євреї протягом 1881-1891 рр. заволоділи в Галичині 600 тис. моргів земельних угідь і "перетворили її в Палестину". Він пропонував законодавчо заборонити євреям купляти землю, що після суперечок у сеймі було відхилено. Однак і цей фонд при кредитуванні віддавав перевагу полякам [14, с. 39].

Провідні польські політичні діячі намагалися протягом 1890-1914 рр. законодавчо закріпити можливість польської колонізації українських етнічних земель у Галичині. Знаряддям "полонізації Русі" мав стати закон про рентові господарства. Підготовка проекту цього закону проводилася намісником у Галичині К. Бадені з 1890 р. Із 1896 р. він продовжив роботу над цим законопроектом на загальноімперському рівні. Частина його положень зазнавала постійних змін та уточнень, що стосувалося переважно методів та механізмів його реалізації в житті. Суть і завдання закону залишалися незмінними. Вони зводилися до розв'язання земельних проблем у Галичині через узгодження інтересів польських селян та польських поміщиків. Для цього було необхідно провести ряд заходів: 1) парцеляцію поміщицьких маєтків на ділянки розміром 20 га; 2) надання цих ділянок в оренду польським селянам за певні грошові та натуральні платежі (фактично селяни забезпечували поміщикам сплату земельної ренти); 3) надання польським селянам та лояльним до поляків українцям і євреям грошових кредитів для організації економічно самостійних господарств фермерського типу на рентових землях. Серед додаткових пропозицій особливі суперечки між польськими великими землевласниками викликав пункт про можливість чи неможливість оренди землі з подальшим викупом [50, с. 1].

Проекти розв'язання земельних протиріч, які пропонували тогочасні українські політики, були більш реалістичними й створювали однакові економічні умови для всіх селян без поділу їх на раси, народи чи релігійні спільноти. Зокрема, посол Галицького сейму Є. Олесницький домагався парцеляції великого землеволодіння, починаючи з державних угідь, для всіх селян краю, незалежно від їхньої національності. Він вважав, що більш доцільно продавати ділянки невеликих розмірів - 1-5 моргів, що б дозволило українцям на рівних умовах із поляками взяти участь у парцеляції. Оренда земельних ділянок, на його думку, повинна була передбачати забезпечення селян сільськогосподарським реманентом та посівним матеріалом (як позика) із правом подальшого викупу землі через сплату її вартості частинами ("ратами") [39, с. 25].

Вимоги Є. Олесницького та інших українських послів сейму (зокрема Ю. Романчука, Т. Войнаровського) були відкинута польською більшістю. Більше того, посол Т. Пілат у 1898 р. запропонував не лише створювати рентові господарства за рахунок поміщицьких маєтків, але й проводити викуп чи конфіскацію земель у тих селян, що володіли господарствами, розміром меншими за 695 сажнів орної землі чи 2 морги 970 сажнів лісу. Абсолютна більшість таких господарств належала українцям - форналям та поденним наймитам [43, с. 33].

У 1900 р. для покращення умов діяльності рентових господарств було засновано Парцеляційний банк. Протягом 5 років лише в рамках його діяльності було розпарцельовано 46 маєтків, із яких 2/3 перейшли до

рук польських переселенців. Активністю відзначалися й інші парцеляційні товариства. Польській колонізації Східної Галичини сприяла політика кредитування крайових банків. Уже на початку 1907 р. вступив у дію закон про "рентові загороди" (позичкові фонди). Перші такі фонди було створено в польській частині краю. Ті з фондів, що діяли в Східній Галичині, реагували в першу чергу на прохання кредитувати саме польських селян, зокрема переселенців. Позики надавалися тим, хто мав не менше 3 га землі й 50 корон кадастрового доходу, що автоматично заперечувало можливість кредитування економічно слабких господарств більшості українських селян [40, с. 15].

Наступним кроком у боротьбі за землю з українським селянством стали суперечки щодо реалізації протягом 1907-1909 рр. проекту закону про обмеження мінімальних розмірів селянських земельних ділянок. Автори цього проекту з середовища великих землевласників справедливо вказували на те, що селянські господарства "...внаслідок дроблення зменшилися до такого ступеня, що площа певної частини займає ледь кілька метрів і коштує 2-5 корон (тижнева заробітна плата одного наймита); тому про раціональне ведення господарства не може бути й мови...". Однак методи конфіскації землі через викуп із заниженням рівня вартості селянських угідь, які проектувалися, викликали справедливі протести української громадськості, масові віча та мітинги, що поступово перетворювалися з боротьби за землю на боротьбу за дешеві кредити на придбання землі [1, арк. 33, 50-53].

Про антиукраїнський характер кредитної політики економічних інститутів краю свідчить і те, що в числовому співвідношенні абсолютна більшість позик надавалася вихідцям із повітів, населених поляками, - Бжеського, Лимановського, Мелецького, Пільзнянського, Ропчицького та ін. Так, протягом весни 1908 р. крайовою комісією для створення рентових господарств було надано 25 позик на суму 244 тис. корон. Із них лише 8 (1/3) припадало на повіти, заселені переважно українцями, та і їх одержали польські землевласники [17, с. 15].

Заходи низки польських господарських товариств напередодні Першої світової війни засвідчили наявність підтримки крайової влади, без якої було б неможливим перекидання великих мас населення з однієї частини краю в іншу та створення державних фондів сприяння польським переселенцям. Серед програмних завдань товариства "Ziemia Polska", була ціла низка таких, що відкрито вимагали їх державної підтримки, яка й була надана на місцях. Зокрема, це товариство закликала: 1) заохочувати населення з етнічно польських околиць до переселення на "креси" (околиці); 2) знаходити таких переселенців для банків і приватних осіб, які розпродували панські землі "на кресах"; 3) заохочувати молодших братів у перенаселених польських селах до одержання від старших братів не земельних ділянок, а грошей для купівлі землі "на Русі"; 4) полегшувати бажаним переселитися оглядини призначеної на продаж землі; 5) проводити відповідну агітацію серед польських селян; 6) повідомляти польське населення про кількість, місце розташування, якість та вартість земельних угідь, виставлених польськими поміщиками на продаж; 7) сприяти переселенцям юридичною, грошовою допомогою, забезпеченням їх необхідним будівельним матеріалом, знаряддями праці, насінням, інвентарем. Філії цього товариства діяли в більшості повітів Галичини [7, с. 41-42].

Процеси парцеляції фільварків велися зі значними зловживаннями та махінаціями. Окремі польські

землевласники, користуючись сприянням влади, зайнялися спекуляцією в торгівлі землею. Один з дідичів зумів навіть двічі продати власний маєток різним покупцям. Така ситуація була породжена намаганнями земельних магнатів контролювати економічні процеси політичними методами й сприяла зростанню попиту на землю і, відповідно, зростанню цін. Лише за п'ять років (з 1900 до 1905 р.) вартість одного морга землі зросла в середньому в 5 разів - з 80 зол. ринських до 400. У наступні п'ять років ціни зросли ще втричі, сягаючи 1200-1300 зол. ринських за морг [53, с. 2].

У липні 1901 р. посол Галицького сейму Т. Окуневський уніс пропозицію про зміни в законі про ліхварство, які б унеможливили спекуляцію землею. Згідно з ними заборонялося вести справи з постійної купівлі-продажу землі з метою прибутку. У січні 1902 р. вищий крайовий суд із Кракова звернувся з аналогічними пропозиціями до Галицького намісництва. За твердженням цього суду, масові спекуляції землею мали місце в судових округах Ряшева, Вадовиць та Нисько. Набагато більший розмах зловживання при продажу землі мали в Східній Галичині. Однак законодавча й виконавча влада краю не намагалася якось їм запобігти [16, с. 2-3].

Уже згадуване Бюро комісії рентових господарств, яке українські політики називали "польською Гекатою", піддавалося критиці з усіх сторін. Польська газета "Slowo Polskie", яка відображала інтереси національних демократів і була зацікавлена в прискоренні процесів колонізації, наголошувала, що ця державна установа займається добродійністю для поляків лише на словах, а не на ділі, сприяючи збагаченню невеликої групи осіб, котрі прикриваються польськими національними гаслами [53, с. 3].

Особливо негативно польськими радикальними урупованнями сприймалися факти продажу землі польськими поміщиками українським селянам. Так, громада с. Божиків Підгаєцького повіту в 1884 р. купила в місцевого дідича 400 моргів лісу. Сам процес цієї купівлі був ускладнений не лише неорганізованістю селян (завдяки діям місцевого священика О. Стеткевича їй вдалося подолати), але й спротивом повітового староства та сусідніх великих землевласників, хоча жоден із них не зміг запропонувати за ліс суму більшу чи рівну тій, яку сплатила сільська громада. Вартість лісу перевищувала й ті суми, які пропонували різні польські парцеляційні товариства [31, с. 305].

Завдяки ініціативам окремих греко-католицьких священиків українські селяни самоорганізовувалися в спілки для купівлі землі. Ці спілки із самого початку свого виникнення були конкурентами аналогічних польських товариств. Українська газета "Батьківщина" регулярно повідомляла про купівлю сільськими громадами поміщицьких та державних земель у різних повітах краю, заохочуючи населення до аналогічних дій. Приклади ці й справді вражають. Так, громада с. Токи Збараського повіту в 1886 р., узявши позику в банку під заставу своєї землі, змогла викупити у графа Тадея Дідушицького не лише 1200 моргів землі, але й 200 моргів ставків, млини та право пропінатії. Вартість цієї покупки склала 278 тис. золотих римських [38, с. 82]. Громада с. Брустори Коломийського повіту в 1890 р. викупила в держави 800 моргів землі за 13 тис. золотих ринських [13, с. 34-35]. Таких випадків налічувалося десятки.

Однак, починаючи з 1890 р., кількість повідомлень про купівлю українськими громадами землі різко змен-

шується, а в тих, що трапляються, фігурують уже набагато менші земельні площі - переважно від 10 до 200 моргів. Це пояснюється не лише зростанням цін на землю, але й активізацією польських парцеляційних товариств, антиукраїнськими заходами місцевої влади, яка чинила штучні перешкоди в наданні українським селянам кредитів і навіть правдивої інформації про можливість купівлі землі. Одним із винятків загального правила була парцеляція маєтку в с. Красносільцях Золочівського повіту загальною площею 400 моргів. Її проводив за дорученням поміщика о. Теофіл Петровський. Відсутність польських і єврейських посередників зробила вартість землі на 40 % дешевшою. У виграші опинився й колишній власник. Більше половини маєтку одразу купили місцеві селяни, і священик закликав через газету "Діло" бажаючих із інших сіл купувати землю і тим самим запобігти наступу "мазурів на Схід" [19, с. 3].

Перехід землі до рук польських колоністів негативно сприймався українськими селянами. Так, унаслідок парцеляції фільварку Кальтвасер під Львовом жителі с. Суховоля втрачали можливість користуватися лісом. Передбачаючи таку небезпеку, вони "...рішили розбоям відстрашити Мазурів від купна...". Біля 30 селян із сокирами напали на двох поляків і завдали їм тяжких тілесних ушкоджень. Дирекція парцеляційного банку, який проводив продаж земель маєтку, звернулася по допомогу до жандармерії [9, с. 1]. У цьому випадку, як і в багатьох інших, українські селяни втратили землю. Погіршення своїх соціальних умов вони сприймали як посилення національного гноблення з боку сторони панівної в Східній Галичині нації - поляків, це вело до посилення міграції українських селян Галичини до Канади, США, Бразилії та Аргентини.

Окремі великі землевласники активно продавали свою землю, не вдаючись до посередницьких послуг різних парцеляційних товариств, називаючи їх "шуліками". Із цієї метою вони періодично відвідували ті свої маєтки, які були найменш рентабельними. Граф Роман Потоцький регулярно розпродавав свої землі в с. Вишневику Перемишлянського повіту. Лише 2 квітня 1895 р. він продав тут 8 моргів братам Петру та Павлу Олійникам, 5 моргів Павлу Зайді, 9 моргів Яцьку Іванишину тощо. Індивідуальними покупцями землі виступали не лише українці, але і євреї. Так, того ж 2 квітня 1895 р. у Р. Потоцького купили невеликі земельні ділянки Беріш Левінтер, Зіммер Герш та інці [3, арк. 3-6].

Усе це суперечило заходам польських господарських товариств і свідчило про пріоритетність для дідичів особистої вигоди у своїх діях. Той же Р. Потоцький міг бути співзасновником парцеляційного товариства і під прикриттям патріотичних гасел продавати польським колоністам землю за завищеними цінами (різниця компенсувалася спілкою), водночас він продавав, якщо це було йому вигідно, землю українцям. Однак загальною була тенденція до дискримінації українців у питаннях купівлі-продажу землі, яка набирала рис крайової політики. Її результатом став нерівномірний продаж земельних угідь селянам різних національностей. Так, із більш ніж 210 тис. га розпарцельованих у 1890-1902 рр. поміщицьких земель у Східній Галичині лише 38 тис. га перейшли до українських селян, решта - до польських [11, с. 23]. Ця тенденція продовжувалася аж до 1914 р., коли її перервала Перша світова війна.

Наслідком дискримінації українських селян при продажу землі стало наростання невдоволення крайовою владою в середовищі г'аздів. Вони почали активніше

втягуватися в національній акції, надавати матеріальну підтримку українським освітнім, господарським товариствам, політичним партіям. Якщо в 80-90-х рр. XIX ст. факти такої допомоги були поодинокі, то в 1900-1914 рр. вони перетворилися на масове явище. Більше того, під впливом антиукраїнських погромів під час виборів та після вбивства М. Січинським намісника Потоцького відбувалася радикалізація поглядів заможних селян. Директор львівської поліції доповідав 23 квітня 1908 р. намісництву про поширення війтом с. Березовиці Тернопільського повіту, деякими українськими корчмарями та "поважними г'аздами" розповідей про те, як "...Русинів мучать у Львові, як нищиться все що є руське і, що на те немає ніякої іншої ради, тільки виступити з обороною від вказівок "панів"...". За його ж словами у кількох сусідніх селах члени читальень "Просвіти" "...переважно молоді парубки явно говорять (про це ж - В. М.) на селах і чекають на знак аби збройно виступити..." [2, арк. 1].

У ряді випадків великі землевласники купляли землю у селян та сільських громад. Рідко коли розміри ділянок, що купувалися, перевищували 1 морг. Продавали їх переважно найбільшій категорії селянства - форналі, які лише поглиблювали свою кабальну залежність від дідичів. Відповідно й вартість таких торгових угод була незначною в грошовому еквіваленті, але мала значний деморалізуючий вплив на селян, що втрачали "вітцівщину", "батьківщину". Так, той же Р. Потоцький в с. Романові Бібрського повіту купив у Дмитра Орловського 395 сажнів землі за 12 золотих ринських, у Варвари Яськової 330 сажнів за 10 золотих ринських, у Петра Гопка 2258 сажнів за 71 золотий ринський тощо [4, арк. 3-58; 6, арк. 3-12].

Польські поміщики брали участь і в камасації - ліквідації черезсмузжя, обмінюючись земельними ділянками з українськими селянами. Однак при цьому вони виходили з позицій економічної доцільності й рішуче відкидали можливість обміну в тих місцевостях, де проводили полювання. Зокрема, Р. Потоцький 14 листопада 1897 р. в с. Випаски Перемишлянського повіту обміняв 8 моргів 745 сажнів землі на трьох ділянках на таку ж кількість землі на 18 ділянках, що належали Семку Мокалю і безпосередньо межували з його маєтком. Натомість він не захотів обмінюватися ґрунтами із селянами в с. Ладанці та Волків де були його мисливські угіддя. Найчастіше Р. Потоцький витував посередником в обміні земельними наділами між селянами. Завдяки його втручання відбувся обмін в с. Коростенка між Станіславом Блажовим, Михайлом Кравцем і Макаром Каруциним, а також низка аналогічних операцій [5, арк. 3, 41-54]. Тут поміщик проявляв своєрідну "батьківську опіку" над своїми колишніми кріпаками та їх нащадками.

Проте найчастіше обмін землями між поміщиком і селянами був не рівноправний. Селяни одержували земельні ділянки менших розмірів чи гіршої якості. Часто дідичі змушували селян до нерівномірних обмінів. Зокрема, поміщик із с. Рудник Снятинського повіту Стефан Мойса, користуючись підтримкою повітової влади, протягом 1892-1895 рр. періодично відбирав у селян їхні ґрунти, надаючи взамін гірші чи й узагалі ніяк їм це не компенсуючи. Населення цієї громади, як і цілої групи інших, було вкрай залякане. Поміщик регулярно використовував своє "природне право легко карати слуг і наймитів". Після таких "легких" покарань померло декілька осіб, поміщик не поніс жодної кари. Його становище було міцним завдяки наяв-

ності при дворі великої групи слуг-охоронців та підтримці повітового староства [30, с. 29-30]. Схожих випадків налічувалося десятки.

Соціальні суперечки набували поліетнічного характеру. Обурення польської спільноти викликав не лише продаж землі окремими поміщиками українськими селянами, але й окремі дії, пов'язані з орендою землі. Так, обурення польської шляхти Підгаєцького й Березанського повітів викликало краківське страхове товариство, яке купило в княгині Чарторийської Підгаєцький ключ і передало його в оренду євреям. Майже одразу після публікації в пресі повідомлення про цю подію шляхта 4 повітів зустрілася з представником цього товариства Северином Генцлем і зажадала ліквідації угоди з орендарями. Вони заявляли, що "актом тим страхове товариство позбавило хліба багатьох польських родин, як офіціалістів, так і посесорів..." [29, с. 2]. Очевидно, ця подія була істотним порушенням хиткої рівноваги в міжнаціональних взаєминах у регіоні і була викликана виключно економічними причинами.

Висновки

1) упродовж 1867-1914 рр. було розparcelьовано понад 200 тис. га землі, що становило лише біля 5 % усіх земельних угідь Галичини, із них лише 1/7 частину змогли викупити українці, а оскільки вони раніше могли користуватися цією землею у вигляді сервітутів, то зміна власника земель погіршила становище місцевого українського населення;

2) представники крайової польської адміністрації намагалися проводити parcelяцію поміщицьких земель на дискримінаційних для українців умовах, продаючи їм землю за завищеними цінами чи не допускаючи заможне українське селянство до участі в торгах;

3) проведення parcelяції в інтересах польського селянства позбавляло малозаможних українських селян можливості найматися на поденні роботи, а заможних розширювати свої господарства, у результаті жоден прошарок українського села не був зацікавлений у покращенні взаємин із поляками;

4) parcelяційні заходи демонстрували намагання польської великої земельної аристократії змінити етнодемографічну характеристику населення краю. Масові переселення польських селян на українські етнічні землі в умовах малоземелля українського селянства робили неможливим польсько-український мирний діалог, оскільки перед українськими селянами поставала проблема фізичного виживання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Справа про видання положення про заборону дроблення кадастрових земельних ділянок (1907 - 1909 рр.) // Центральний державний історичний архів України у м. Львові. - Ф. 146 : Галицьке намісництво в м. Львові, 1772-1920 рр. - Оп. 4. - Спр. 5016. - 110 арк.

2. Донесення Намісництву у Львові про наростання серед українських селян невдоволення переслідуваннями українців після вбивства намісника Потоцького і підготовку збройних виступів українських селян (1908 р.) // Державний архів Львівської області. - Ф. 350 : Дирекція поліції у Львові. - Оп. 1. - Спр. 2988. - 3 арк.

3. Про купівлю ґрунтів в селах Перемишлянського повіту (1885 - 1912) // Львівська наукова бібліотека імені Василя Стефаника. Відділ рукописів (далі - ЛНБ). - Ф. Потоцьких. - Спр. 303. - 263 арк.

4. Про купівлю ґрунтів у селах Бібрського повіту (1889 - 1914 рр.) // ЛНБ. - Ф. Потоцьких. - Спр. 304. - 120 арк.

5. Про обмін ґрунтів в селах Перемишлянського повіту (1884 - 1937 рр.) // ЛНБ. - Ф. Потоцьких. - Спр. 307. - 128 арк.
6. Про продаж ґрунтів з маєтків Перемишлянського повіту (1889 - 1911 рр.) // ЛНБ. - Ф. Потоцьких. - Спр. 305. - 181 арк.
7. А. В. Колонізоване Поляками Східної Галичини / А. В. // Економіст. - 1912. - № 2. - С. 41-42.
8. Бачинський Ю. Україна irredenta / Ю. Бачинський // Українська суспільно-політична думка у 20 столітті. Документи і матеріали : у 3-х т. - Мюнхен, 1983. - Т. 1. - С. 26-31.
9. Борба о землю // Діло. - 1902. - 27 мая (9 червня). - С. 1.
10. Ботушанський В. М. Сільське господарство Буковини (друга половина XIX - початку XX ст.) / В. М. Ботушанський. - Чернівці : Золоті литаври, 2000. - 340 с.
11. Будзиновський В. Хлопська посілість в Галичині і новочасні суспільно-реформаторські змагання / В. Будзиновський. - Львів, 1901. - 194 с.
12. Войнаровський Т. Вплив Польщі на економічний розвій України-Руси. Історико-економічна розвідка / Т. Войнаровський. - Львів, 1910. - 59 с.
13. Всячина и новинки // Батьківщина. - 1890. - 24 серпня. - № 34 - 35.
14. Всячина новинки // Батьківщина. - 1891. - 8 лютого. - № 6. - С. 39 - 40.
15. Герасименко М. П. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства / М. П. Герасименко. - К. : Вид-во АН України, 1959. - 303 с.
16. Ґрунтова лихва // Діло. - 1902. - 5 (18) січня. - Ч. 4. - С. 2-3.
17. З краєвої комісії для рентових осель // Економіст. - 1908. - № 7. - С. 15-16.
18. Залізник М. Національне питання в Австро-Угорщині і Росії / М. Залізник // Літературно-науковий вісник. - 1911. - Т. 55. - С. 332-366.
19. Земля на продаж // Діло. - 1902. - 7 (20) січня. - С. 3.
20. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель / Г. І. Ковальчак. - К. : Наук. думка, 1988. - 252 с.
21. Кравець М. М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. / М. М. Кравець. - Львів : Світ, 1964. - 239 с.
22. Красівський О. Я. Галичина у першій половині XX ст. Проблеми польсько-українських стосунків / О. Я. Красівський. - Львів : Каменяр, 2000. - 416 с.
23. Кульчицький В. Державний лад і право в Галичині (в другій половині XIX - на початку XX ст.) / В. Кульчицький. - Львів, 1965. - 67 с.
24. Мазури на Русі // Батьківщина. - 1884. - 18 цвітня. - № 16. - С. 94.
25. Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западно-украинских землях в период империализма / С. А. Макарчук. - Львов : Вища школа, 1983. - 256 с.
26. Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку XX ст. (1902 - 1914) / Ю. Михальський. - Львів : Каменяр, 2002. - 166 с.
27. Не легковажмо нынѣшної хвилі // Діло. - 1886. - 1 (13) марта. - Ч. 24. - С. 1.
28. Не легковажмо нынѣшної хвилі // Діло. - 1886. - 4 (16) марта. - Ч. 25. - С. 1.
29. Новинки (Зъ польського табору) // Діло. - 1891. - 3 (15) вересня. - Ч. 198. - С. 2.
30. Новинки // Громадський голос. - 1895. - № 4. - С. 29-30.
31. Новинки и всячина // Батьківщина. - 1884. - 28 падолиста. - № 48. - С. 305.
32. Нові стрички на руський народ // Гайдамаки. - 1905. - 7 падолиста. - Ч. 156. - С. 3-4.
33. Осечинський В. К. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму / В. К. Осечинський. - Львів, 1954. - 488 с.
34. Павликовський Ю. Земельна справа у Східній Галичині / Ю. Павликовський // Літературно-науковий вісник. - 1922. - Т. 76. - Кн. 2. - С. 151-159.
35. Павликовський Ю. Земельна справа у Східній Галичині / Ю. Павликовський // Літературно-науковий вісник. - 1922. - Т. 76. - Кн. 1. - С. 138-161.
36. Переселюване мазурських хлопів на Русь // Батьківщина. - 1884. - 23 мая. - № 21. - С. 125-126.
37. Письмо вѣдн Щирця // Батьківщина. - 1880. - 1 лютого. - № 3. - С. 21-24.
38. Письмо зъ Подоля // Батьківщина. - 1886. - 9 цвітня. - № 14. - С. 82.
39. Радикалізм іде в гору! // Громадський голос. - 1895. - № 4. - С. 23-27.
40. Рентові загороди // Економіст. - 1907. - № 5. - С. 15.
41. Свежинський П. Аграрні відносини на Західній Україні в кін. XIX - на поч. XX ст. / П. Свежинський. - Львів, 1966. - 192 с.
42. Смолей В. Польське цивільне і військове аграрне осадництво у Західній Україні: історико-правовий контекст (1919-1939 рр.) / В. Смолей. - Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. - 112 с.
43. Соймова опіка над селянами // Громадський голос. - 1898. - 10 лютого. - № 5. - С. 33-35.
44. Франко І. Я. Поляки і русини / І. Я. Франко // Зібрання творів : у 50-ти тт. - К. : Наук. думка, 1985. - Т. 46. - Кн. 2. - С. 317-330.
45. Франко І. Я. Селянський рух в Галичині / І. Я. Франко // Зібрання творів : у 50-ти томах. - К. : Наук. думка, 1985. - Т. 46. - Кн. 2. - С. 242-257.
46. Шляхетний поступок польського шляхтича // Батьківщина. - 1887. - 10 червня. - № 23. - С. 134-135.
47. "Rozdziobią nas kruki i wrony" // Polska gazeta kresowa. - 1914. - 26 czerwca. - Nr. 20. - S. 1.
48. Bujak F. Galicya. - T. 1 : Kraj. Ludność. Społeczeństwo. Rolnictwo / F. Bujak. - Lwów, 1908. - 562 s.
49. Najdus W. Szkice z historii Galicji. - T. 1 : Galicja w latach 1900 - 1904 / W. Najdus. - Warszawa, 1958. - 411 s.
50. Nowy projekt korporacyj rolniczych // Słowo Polskie. 1896. - 3 Marca. - S. 1-2.
51. Podręcznik statystyki Galicji. - Lwów, 1913. - T. III. - Cz. I-II. - 210 s.
52. Polska i postęp // Głos Brzeżański. - 1907. - 19 maja. - № 2. - S. 2-3.
53. Włości rentowe // Słowo Polskie. - 1908. - 15 stycznia. - № 23. - S. 2.

M. Vitenko

POLISH-UKRAINIAN RELATIONS IN GALICIA DURING THE PROCESS OF PARCELLATION OF LANDOWNERS' ESTATES IN 1867-1914

The article investigates the process of fragmentation of the landowners' estates in Galicia in 1867 - 1914, the attempts of Polish political parties and economic organizations to limit access of Ukrainian farmers to purchasing the lands of the bankrupt gentry, the resettlement of Polish colonists to the Ukrainian ethnic lands and the influence of the Polish colonization of Eastern Galicia on the Polish-Ukrainian relations.

Key words: *Galicia, the Polish-Ukrainian relations, battle for the land, parcellation.*

© M. Vitenko

Надійшла до редакції 21.02.2011

№ 3 (110) березень-квітень 2011 р.